

О. В. СКРИПНЮК,
доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України

В. А. ЯВІР,
доктор політичних наук

НАУКОВЕ ОСМИСЛЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ*

У монографії «**Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини**» автори пропонують науково виважене і водночас інноваційне осмислення цивілізаційної суб'єктності України, визначають перспективи суб'єктності України у XXI ст., передусім роблячи акцент на світоглядному вимірі суб'єктності. Актуальність дослідження зумовлена тим, що на початку XXI ст. Україна опинилася віч-на-віч з принципово новими викликами, які за умови адекватного реагування можуть стати чинниками принципово нового розвитку цивілізаційної суб'єктності нашої країни. В цьому контексті зовсім не випадково провідні науковці розглядають формування нової системи безпеки в умовах гібридної війни, а також євроатлантичний вектор інтеграції як каталізatori суб'єктності України.

Авторами монографії є широко знані науковці: відомий вчений-економіст, демограф, фахівець у галузі міжнародних відносин та національної безпеки, організатор науки, дипломат, голова секції суспільних та гуманітарних наук НАН України, академік НАН України, доктор економічних наук, професор – Сергій Іванович Пирожков та філософ, відомий своїми оригінальними методологічними розробками, доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України – Назіп Віленович Хамітов. У своїй новій ґрунтовній науковій праці вченим вдалося як ніколи досі в українській науці глибоко і широко осягнути явище суб'єктності України. І, щонайголовніше, дослідники зробили це з урахуванням динамічних темпів розвитку ситуації у сучасному світі – геополітичної турбулентності та перманентно виникаючої суперечності гуманістичних моральних цінностей та верховенства права, з одного боку, та мінливих національних інтересів держав, наддержав, і міжнародних спільнот – з другого.

Рецензоване наукове дослідження безпрецедентно інноваційне – монографія є прикладом творення сучасної української науки – вивчення цивілізаційної суб'єктності України у динаміці, з урахуванням особливостей розвитку сучасного світу і України, у комплексі взаємопов'язаних явищ.

Слід наголосити, що автори в ході дослідження формулюють вартий особливої уваги закон взаємодії національної безпеки країни та її цивілізаційної суб'єктності в сучасному світі. Суть його полягає в тому, що *національна безпека країни є тим більшою, чим більшою є її суб'єктність – за умови усвідомлення меж суб'єктності, за якими вона породжує міжнародні конфлікти або ж означає дисбаланси внутріш-*

*Рецензія на монографію: Пирожков С.І., Хамітов Н.В. *Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини*. Київ: Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2020. 255 с.

нього розвитку. Позаяк, на їх думку, справжня безпека й суб'єктність країни постають гармонійним здійсненням національних інтересів і національних цінностей. Ствердження того, що національна безпека й суб'єктність України в сучасному світі неможливі без інноваційності, яка вільно розгортається в самореалізації громадян без адміністративно-командного контролю, репресивних і саморепресивних практик, характерних для недемократичних режимів, – мають безсумнівну новизну.

Наукове значення монографії визначається не лише сучасністю, глибиною та комплексним підходом, а й чіткою структурованістю та логічним, послідовним викладом результатів дослідження. Праця складається з восьми розділів, кожен з яких присвячений окремому аспекту суб'єктності. У першому розділі *«Набуття країною суб'єктності у світі»* автори зосереджують увагу на пошуку ефективної методології осягнення країни як суб'єкта історії та геополітики. Такою продуктивною методологією, що дає змогу як осмислювати, так і розвивати суб'єктність країни (а отже – її цивілізаційного вибору, цивілізаційного проєкту та втілення цього проєкту, розуміння перспектив і ризиків розвитку) стає *метаантропологічний потенціалізм*, який визначається як методологія розвитку життєвого потенціалу і посилення суб'єктності особистості, нації, людства від буденних до вищих граничних та метакраничних проявів. Вчені підкреслюють, що цінність метаантропологічного потенціалізму полягає в тому, що за допомогою цієї методології можна визначити потенції нашої країни, виділити найбільш продуктивні, й саме на цій основі окреслити успішний цивілізаційний проєкт України як фундаментальну умову її суб'єктності.

У другому розділі *«Міграція та суб'єктність України: контекст демографічної безпеки»* висвітлюються питання ролі міграційних процесів в еволюції цивілізацій, міграції як фактору зміцнення та руйнації суб'єктності країни, суб'єктності України в глобальному міграційному процесі та проблем цивілізаційної ідентичності – співвідношення явищ міграції та демографічної безпеки. Оскільки кожній країні у глобалізованому світі доводиться мати справу з проблемою формування міграційної політики, автори виводять закономірність міграційної політики залежно від ступеня демократичності країни: чим ближче країна до тоталітаризму, тим більше її міграційна політика контролює еміграцію, а не імміграцію; чим демократичнішою є країна, тим більше її міграційна політика стосується імміграції і тим менше – еміграції.

Автори виокремлюють 7 принципів формування міграційної політики України: 1) відкритості, 2) доцільності, 3) гуманізму, 4) балансу персонального та державного інтересів, 5) відповідності засадам української ментальності, 6) збереження й розвитку цивілізаційної ідентичності, 7) гендерної рівності та гендерного партнерства. На думку вчених, послідовне застосування цих принципів сприятиме припиненню відтоку талановитої та працездатної частини суспільства, поліпшенню демографічної й гендерної ситуації в Україні, що, своєю чергою, сприятиме системному посиленню її цивілізаційної суб'єктності.

У третьому розділі *«Гібридна війна: необхідність нової системи безпеки та суб'єктності»* автори осмислюють феномен гібридної війни та його вплив на суб'єктність. На їх думку, гібридна війна вже перетворилася на новий світовий порядок, який можна було б назвати «гібридним світом». Зважаючи на засоби ведення гібридної війни, в ній не можна перемогти, її можна тільки припинити, створюючи стан відкритої співпраці між державами, їхніми союзами та

світовими організаціями. Воля до такого миру, яку вчені визначають завданням для політичної та інтелектуальної еліти держави, може перетворити Україну на справжнього суб'єкта геополітики, якого поважатимуть інші суб'єкти.

У четвертому розділі «*Євроатлантичний вектор як каталізатор суб'єктності України*» аналізується низка питань щодо входження України у простір сучасної західної цивілізації, зокрема євроінтеграція як важливий чинник зміцнення суверенітету й каталізатор суб'єктності держави. Вчені переконані в тому, що євроінтеграція України у XXI ст. постає одним із важливих способів актуалізації її безпекових можливостей, піднесення добробуту її громадян і, відповідно, зміцнення її суверенітету. З їх погляду, справжня євроінтеграція – це щоденні зміни з посилення гідної самореалізації людини, ролі громадянського суспільства, яке і не підкорене державі, і не вступає з нею в антагонізм, а знаходиться у збалансованій взаємодії.

Таке бачення євроінтеграції передбачає розкриття всіх потенційних перспектив громадян України, посилення суб'єктності нашої країни у світі, а відтак – реальне підвищення рівня її суверенітету. Водночас дослідники слушно наголошують на неприпустимості будь-якої імітації євроінтеграційних процесів.

У п'ятому розділі «*Цивілізаційний проєкт України: фундаментальна умова її суб'єктності у світі*» визначається мета цивілізаційного проєкту України, характеризується суб'єктність країни в контексті продуктивного цивілізаційного вибору та цивілізаційного проєкту, значущість цивілізаційного проєкту України для світу, інноваційна й гуманістична суб'єктність держави. Автори зауважують, що можливість створення і втілення цивілізаційного проєкту в сучасній та майбутній Україні істотно ускладнюється тим, що гібридна війна, у просторі якої Україна існує вже кілька років, є не просто локальною ситуацією, а елементом гібридного світового порядку.

Дослідники дають авторське визначення гібридного світового порядку як сценарію світоустрою, в якому одні країни чітко визначають своє право бути суб'єктами та режисерами геополітики, тоді як іншим відводиться беззаперечна роль статистів, що використовуються для впливу на суб'єктів-конкурентів. І пропонують власні шляхи подолання такого світового порядку за допомогою гуманітарних технологій, політичних і дипломатичних способів, які уможливлять трансформувати його «гібридність» у гуманістичну цілісність світу.

У шостому розділі «*Суспільна консолідація як спосіб реалізації суб'єктності України*» аналізується роль та значення суспільної консолідації в реалізації суб'єктності України. Слушно визначаючи Україну кризовим соціумом, автори пропонують способи подолання суспільної конфронтації й детально окреслюють чинники актуалізації загальної консолідації, головні надії покладаючи на розвиток громадянського суспільства. На їх думку, консолідація українського суспільства означає не просто дійсність суб'єктності нашої країни у світі, а її нову якість, коли суб'єктність розвивається органічно – без соціальних неврозів мобілізаційних закликів, без безкінечної, ініційованої згори, боротьби як «за», так і «проти», але у спокої щоденної інноваційної роботи.

У сьомому розділі «*Світоглядний вимір суб'єктності*» увага зосереджується на визначенні нової якості філософії, яка дасть змогу досягти в Україні синергійної інноваційності, яка, своєю чергою, здатна забезпечити динамічну єдність національної безпеки та цивілізаційної суб'єктності. На думку дослідників, сучасна

українська філософія, позбуваючись стереотипів минулого, у різноманітті власних проявів у культурі – в теоретичній, в публіцистичній та в художній формах – здатна здійснити перехід світоглядної суб'єктності із можливості в дійсність, задаючи цінності, які сприяють і гуманістичному, і інноваційному розвитку нашої країни.

У восьмому розділі *«Перспективи суб'єктності України у XXI столітті: ноосферна цивілізація»* автори аналізують феномен ноосферної цивілізації і перспективи розвитку суб'єктності України в контексті її формування. Поєднуючи класичні ідеї Володимира Вернадського і новітній підхід метаантропологічного потенціалізму, дослідники визначають ноосферну цивілізацію як *нову якість діяльності та життя людства на засадах гармонійних відносин з природою, гуманістичних наукових, духовно-культурних і технологічних інновацій, консенсусу і всесвітньої консолідації задля подолання глобальних проблем і війн в ім'я гідного розвитку й самореалізації людини*. Сутнісною її рисою автори позиціонують рух від практик компромісу до практик консенсусу. Значення монографії визначається, зокрема, і цікавим висновком, якого доходять автори у процесі дослідження, що в умовах гібридного світового порядку Україні залишається тільки одне – *бути ініціатором ноосферної цивілізації у світі*, що стане умовою і суб'єктності України, і її перемоги в гібридній війні. Не можна не погодитися, що лише на цьому шляху Україна здатна вийти за межі постколоніального стану й набути статус справжнього цивілізаційного суб'єкта.

Все зазначене дає підстави стверджувати, що спільна монографія С. І. Пирожкова та Н. В. Хамітова «Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини» є глибоким, фундаментальним науковим дослідженням і теоретико-методологічного, і прикладного характеру, яке буде пізнавальним і корисним як для теоретиків, так і для практиків, які займаються сьогоденними питаннями цивілізаційного розвитку України.

Багатоаспектність, актуальність, широкий контекст осмислення цивілізаційної суб'єктності України – від світоглядно-філософських засад до реалій гібридної війни та викликів євроатлантичної інтеграції, – поза всяким сумнівом, гарантують монографії широкий науковий інтерес та популярність.

О. В. СКРИПНЮК,

*доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України*

ФУНДАМЕНТАЛЬНЕ АКАДЕМІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ПРАВОВОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ*

Потреба в запровадженні навчальної дисципліни «Правова політологія» у закладах освіти юридичного профілю назріла вже давно. Політика і право перебувають у безперервній взаємодії, що свідчить про високий ступінь актуальності системного поєднання їх вивчення у навчальному процесі в межах

*Правова політологія. Академічний курс: підручник /авт. кол.; за ред. І. О. Кресіної. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2021. 480 с.

правової політології. Ігнорувати або не помічати цей взаємозв'язок, однобічно досліджуючи право або політику, недалекоглядно. Політика за своєю суттю – це найбільш активний чинник впливу на громадянське суспільство та державу, і проявляється вона в усіх сферах суспільного життя, не лише в правовій і політичній. Політичний процес впливає й одночасно залежить від правової системи, і навпаки – правова система перебуває у безпосередній залежності від політичних процесів, здатних змінити політичний режим та / або політичну систему.

Попри актуальності концептуалізації та інституціоналізації правової політології як нового наукового напрямку, згода щодо цього питання в наукових колах одностайна, його навчально-методичне забезпечення залишається відверто слабким. Запропонований науковцями Інституту держави і права імені В.М.Корецького підручник «Правова політологія. Академічний курс» – перше в Україні навчальне видання, що пропонується для викладання цієї нової дисципліни у вищій школі.

Автори підручника узагальнили й систематизували теоретичні надбання політичної та правової наук, він вдало структурований. Завдяки запропонованій послідовності та логіці викладу вивчення тем (розділів) створено умови для логічного, послідовного засвоєння змісту такої складної дисципліни, як правова політологія. Автори дають чіткі, зрозумілі студентам визначення нових наукових понять (політико-правова система, політико-правовий інститут), які вже застосовуються в політико-правовій практиці, що запобігає хибним тлумаченням, зумовленим різним розумінням одних і тих самих термінів. А також вказує на актуальність вивчення студентами запропонованої навчальної дисципліни.

Об'єкт і предмет правової політології в підручнику постають логічно пов'язаними з міжгалузевим науковим підходом, спрямованим на забезпечення цілісного сприйняття держави і громадянського суспільства; комплексне обґрунтування державотворчої діяльності. Об'єктом правової політології визначено співвідношення та взаємодію політики і права як основи ефективності функціональних параметрів життєдіяльності держави і громадянського суспільства. У підручнику вперше на основі вивчення взаємодії політичної і правової систем здійснюється структурування політико-правової системи, виокремлюються компоненти і функції. Застосування багаторівневої методології на основі системного підходу для вивчення політико-правової системи допомогло розширити уявлення про її сутність і тенденції розвитку, більш глибоко і всебічно розкрити зміст політико-правових процесів, які в ній відбуваються, виявити об'єктивні закономірності формування цієї багатоаспектної системи.

Політико-правова система, запропонована студентам вченими, – це методологічний інструментарій, покликаний полегшити вивчення та розуміння взаємозумовленості політики і права. Вивчення структури, компонентів, функцій політико-правової системи дає змогу зрозуміти її сутність, що проявляється у взаємодії права і політики, особливостях впливу на суспільство, взаємозв'язку з внутрішнім і зовнішнім середовищем. Політична та правова системи раніше вивчалися окремо в межах двох наук – політології і правознавства. Обидві системи виявилися розділеними на теоретичному рівні, хоча на практиці є взаємозалежними, що переконливо і доступно аргументовано в підручнику.

Підручник орієнтований на формування у студентів базового комплексу знань теорії, методології та практики взаємодії політичної і правової сфер життя для вирішення фахових завдань та поглибленого аналізу політико-правових

проблем, що і є першочерговою метою вивчення такої навчальної дисципліни правниками та політологами. Автори повно і послідовно розкрили теоретичний, аксіологічний та практичний потенціал правової політології, визначили понятійно-категоріальний апарат, принципи, функції правової політології.

Загалом підручник «Правова політологія. Академічний курс» презентує нове, сучасне покоління навчальної літератури, що є прикладом швидкого і адекватного напрацювання навчально-методичного забезпечення нових міжгалузевих напрямів науки.

О. В. СКРИПНЮК,

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України

ПРАВО І НАУКА – ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

В Інституті держави і права імені В. М. Корецького НАН України 18 серпня 2020 р. відбувся *круглий стіл «Юридична наука і сучасний державотворчий процес в Україні»*. У його роботі взяли участь віце президент НАН України С. І. Пирожков, академік-секретар Відділення історії, філософії та права НАН України, академік В. А. Смолій, народні депутати України, провідні академічні науковці-правознавці, вчені вищих юридичних закладів, представники громадських організацій.

Дискусію відкрив та виступив з доповіддю *«Юридична наука і практика державотворення»* директор Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, академік НАН України Ю. С. Шемшученко. Він зазначив, що прийнятий 24 серпня 1991 р. Верховною Радою України Акт проголошення незалежності України визначив новий політико-правовий статус України як самостійної суверенної держави. Закладені Актом принципи були покладені в основу чинної Конституції і законів України, а нинішня правова система країни розвивається на основі національного досвіду й міжнародного права. Теоретичну базу цієї системи становить юридична наука. Належна взаємодія даної науки і практики, науки і права є необхідною передумовою законності і правопорядку в державі.

На особливу увагу заслуговують і питання стратегії взаємодії юридичної науки і практики. Є потреба і в запровадженні системи державного замовлення перед юридичною наукою. Для успішного державотворчого процесу необхідне вдосконалення існуючої системи балансу гілок державної влади, а також балансу інтересів людини, суспільства та держави. На жаль чинна Конституція акцент у цьому питанні зробила не на баланс, а на поділі законодавчої, виконавчої і судової влади (ст. 6). Це стало однією з причин тривалої боротьби за владу в Україні. Вірогідно, що тут потрібні відповідні конституційні зміни. Ідеальною моделлю форми правління при цьому визнається модель, за якою немає місця ні «президентському авторитаризмові», ні «парламентській тиранії».

Науково не до кінця розв'язаною є проблема вдосконалення правової системи України. Правда, за кількістю законів, які приймаються нашим парламен-

том, ми не відстаємо від європейських країн. Крім того, за роки незалежності було ратифіковано понад тисячу міжнародних договорів, які стали складовою національної правової системи. Одним із найбільш ефективних засобів вдосконалення правової системи України є інститут експертизи, який виступає у формі державної і недержавної науково-правової експертизи.

Неякісні закони аргіює не можуть бути корисними для суспільства. Прикро, але в нас тотально не виконуються і якісні закони. Важливим завданням організації юридичної науки є об'єднання зусиль науковців. При парламенті не зайвим було б мати науково-консультативну раду з відомих вчених-конституціоналістів.

У доповіді *«Юридична наука і сучасні державотворчі теорії в Україні»* академіка НАПрН України, заступника директора Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України О. В. Скрипнюка наголошено, що сучасний ефективний державотворчий процес неможливий без наукового забезпечення, без обґрунтування державотворчих теорій та їх реалізації. Тому одне з центральних місць у юридичній науці займають дослідження, спрямовані на створення науково обґрунтованих концепцій держави і права, які пояснюють генезис цих феноменів, їх сутність, шляхи подальшого розвитку державотворчого процесу.

На динаміку формування державотворчих теорій впливають цивілізаційні зміни, трансформації в політичній та соціальній структурі суспільства, регіональні особливості суспільного розвитку. Якість цих концепцій залежить від їх наукового забезпечення. На переконання О. В. Скрипнюка, зміст сучасного етапу формування державотворчих і правотворчих концепцій України не завдяє відповіді потребам трансформації Української держави до правової, демократичної, соціальної, а суспільства – до громадянського. Не всі теоретичні напрацювання в цьому аспекті витребувані практично і використовуються владою. Концепції та теорії державотворчого спрямування перевіряються часом у процесі реалізації конституційної, політичної, адміністративної реформ. Вони ґрунтуються на принципових методологічних підходах і принципах епохи постмодернізму. На цих засадах вибудовується розуміння системи права. Домінуючим концептуальним ядром у цих підходах стали проблеми прав людини як пріоритету будь-якої моделі розвитку держави і права.

Тісно пов'язаним із зазначеним напрямом є процес формування теорій, що стосується сучасного конституційного процесу. В їх основу покладені дві складові – правова держава і громадянське суспільство. В центрі знаходиться проблема ефективної взаємодії їх інститутів. У цьому контексті перед українською наукою конституційного права було й залишається завдання пошуку та обґрунтування шляхів подальшого вдосконалення конституційної моделі держави, розвитку влади та ін. Важливими напрямками розвитку державотворчих теорій є інтеграція України до глобальних європейських та світових процесів. Це актуалізує формування та обґрунтування, ідей пов'язаних із визначенням місця нашої держави в структурі глобалізованого світу, вирішення завдань щодо її інтеграції до Європейського Союзу, НАТО, адаптації національного законодавства до вимог законодавства ЄС. Державотворчі напрями і результати наукових досліджень цих проблем значно впливають на правотворчий і правозастосовний процеси в Україні, вдосконалюють та зміцнюють принципові підходи до бачення сутності й ролі держави в умовах сьогодення, а також впливають на оцінку місця значення права, формування його пріоритету в сучасному суспільному житті.

«Сучасна юридична наука як об'єкт і чинник реформаторських змін» – тема доповіді завідувачки відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, академіка НАПрН України Н. М. Оніщенко. Вона наголосила, що слід віддати належне такому явищу соціальної дійсності, як юридична наука, що виступає, з одного боку, як об'єкт реформування (від недосконалості науки, її дієвості, конструктивізму), і від неї залежить результативність проведення реформ. З іншого боку, зрозуміло, що юридична наука – це чинник, засіб реформування суспільних відносин і відображення досягнутих результатів. А також їх унормування та відповідне закріплення.

Зрозуміло, що право не є константною незмінною категорією, воно «реагує» на потреби життя суспільства, життєдіяльності людини, здатність держави бути «соціальним арбітром». Особливо великого значення набуває в цих умовах дієвість права: відчуття захищеності кожним, гарантованості прав і законних інтересів, протистояння сваволі в процесі упорядкування суспільних відносин, безсумнівної дії механізмів щодо впровадження правового порядку в усіх сферах суспільного життя, гарантування та забезпечення системи безпеки, що пов'язана із соціальною діяльністю, особливо тією, що несе потенційну загрозу життєво важливим інтересам особи, суспільства та держави. Юридична наука пов'язана з глибинними потребами та інтересами людей щодо впорядкування життя відповідно до їх загальної волі. Вона повинна містити в собі гарантії прав та свобод особистості, гуманізм, соціальну справедливість, історичний колорит, стабільність суспільних процесів тощо.

Серед першорядних завдань сучасної юридичної науки слід виокремити ті, які більш успішно сьогодні аналізуються, вивчаються та впроваджуються Інститутом держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

- 1) взаємозв'язок і взаємодія демократичної, правової, соціальної держави та громадянського суспільства;
- 2) вивчення категорії «контроль» у широкому сенс – як демократичного інституту (зокрема, як контроль за реалізацією публічної влади в суспільстві);
- 3) сучасний стан гарантування, забезпечення та охорони прав, свобод та законних інтересів людини (констатація того, що для реалізації певного права необхідні, як правило, декілька можливостей, наприклад: економічних, освітніх, соціальних гендерних тощо).

Свою доповідь «**Не карюю єдиною!...** (щодо наукового забезпечення антикорупційної політики)» завідувач відділу проблем кримінального прав, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, академік НАПрН України О. М. Костенко присвятив такій важливій проблемі для держави і суспільства, як подолання корупції. Він наголосив, що нинішня вітчизняна корупція – це грізний симптом тяжкої хвороби, що вразила українське суспільство. В Україні вона має особливість, яка полягає в її здатності зводити нанівець будь-які спроби звільнитися від системної соціальної кризи, яка вразила наше суспільство.

Сьогоднішня українська корупція є корупцією кризового типу, вона породжена соціальною кризою, яку сама ж і поглиблює. Корупцію кризового типу можна подолати лише тоді, коли буде усунена та соціальна причина, яка породжує саму соціальну кризу. Цією причиною є такий стан суспільства, за якого жити і працювати чесно – невигідно. І навпаки, вигідно жити і працювати лише нечесно. Як свідчить історичний досвід, за таких умов навіть смертна кара не зупиняє вчинення корупційного правопорушення.

Корупція – це феномен реальний, але протиприродний, бо є проявом порушення законів соціальної природи, з якими має узгоджуватися суспільне життя людей. Протидія «злочинам, спричиненим соціальною аномалією», у тому числі корупційним, не може бути ефективною без реформ, у результаті яких буде усунуто власне цю аномалію, тобто без змін, у результаті яких жити і працювати чесно стане вигідно.

Поверхове уявлення про чинники, що породжують корупцію, зокрема, корупцію кризового типу, плутанина щодо причин та умов, які їй сприяють, може призвести до драматичних помилок у антикорупційній політиці. Результат – гіпертрофія адміністративних (репресивних) інструментів, що є притаманним «поліцейській державі» і гіпотрофія нерепресивних (соціальних). І зовсім не йдеться про усунення соціальної причини корупції, породженої соціальною кризою в державі.

На відміну від концепції «голої репресії», яка покладена в основу чинної антикорупційної політики в Україні сьогодні, ефективною є концепція «антикорупційних лещат», відповідно до якої має бути поєднання (здвоєння, як двох «губ» у лещатах): по-перше адміністративних (репресивних) засобів; по-друге реформ, спрямованих на створення в суспільстві такого стану, за якого жити і працювати чесно буде вигідним.

Сьогодні при формуванні антикорупційної політики в Україні не ставиться питання про те, що для подолання корупції кризового типу («аномальної корупції») потрібні такі соціальні (зокрема, економічні, політичні, правові, моральні) реформи в суспільстві, внаслідок яких жити і працювати чесно стане вигідним. Із цієї концепції випливає таке: якщо ми хочемо, щоб реагування на корупцію кризового типу («аномальну корупцію») було ефективним, то слід не обмежуватися вдосконаленням антикорупційного законодавства й антикорупційних органів, а здійснювати політичні, економічні, правові й моральні реформи, які забезпечать такий стан у суспільстві, за якого жити й працювати чесно буде вигідно.

Фактичним продовженням попередньої теми стала доповідь *«Корупція як загроза національній безпеці та державності України»* доктора юридичних наук, провідного наукового співробітника Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України О. О. Кваші. Вона наголосила, що корупція в Україні сьогодні досягнула таких масштабів, що сприймається як головна загроза незалежності та національній безпеці. Довіра населення до державних інституцій підірвана. Посадові особи всіх рівнів не здатні захищати національні інтереси. Корупція є однією з найгостріших проблем українського суспільства, що становить реальну загрозу для національної безпеки та державності України, її політичного, соціального та економічного розвитку, утвердження демократії, верховенства права, прав і свобод людини та громадянина.

Науковці і практики намагаються віднайти шляхи протидії корупції, законодавцем систематично коригується законодавство у сфері протидії корупційним правопорушенням, створюються нові антикорупційні органи, проте успіхів у мінімізації корупційних проявів так і не досягнуто. Корупція була й залишається загрозою для існування багатьох суспільних інститутів. За цих умов постає питання «Чому за наявності належної нормативно-правової бази протидії корупції, яка відповідає більшості міжнародних стандартів та вимог у цій сфері, розгалуженої системи антикорупційних органів не вдається досягти успіхів у протидії їй?».

Справа в тому, що в Україні державна влада, декларуючи прагнення подолати корупцію, не здійснює реальних кроків до виявлення і покарання корупціонерів,

насамперед в органах державної влади. Якщо тривалий час відсутні політична воля керівництва країни на здійснення реальної боротьби з проявами корупції у всіх сферах суспільного життя, високо ймовірним є виникнення революційної ситуації та реалізації народом права на повстання.

Ефективна протидія корупції на всіх рівнях не можлива без симбіозу таких її складових, як вплив на причини та умови корупції, створення системного антикорупційного законодавства, його ефективного застосування до всіх без винятку проявів корупції на всіх щаблях державної влади. Однак такий симбіоз може мати позитивний результат лише за умови наявності політичної волі у керівництва держави.

У своїй доповіді *«Конституційний процес в Україні в контексті надбань і завдань вітчизняних істориків права»* завідувач відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, професор І. Б. Усенко зазначив, що вдосконалення положень чинної Конституції України звично розглядається як майже виключна прерогатива вітчизняних конституціоналістів і теоретиків права.

У чинній Конституції України вся історична наступність відображена лише в одній тезі – «спираючись на багатовікову історію українського державотворення» та ін. Доповідач наголосив, що історія української державності не обмежується історією державотворчих процесів лише українського етносу. Ми спадкоємці всього того, що протягом віків відбувалося на українській землі.

У чинній Конституції є багато патріотичного пафосу, але мало зваженого аналізу, власне історичних уроків. Так, не лише цікаво, а й професійно корисно простежити еволюцію окремих конституційних інститутів, наприклад, статусу Президента України, який уже був не лише главою держави, а й вищою посадовою особою виконавчої влади.

Цікаво проаналізувати й зміну термінології цих актів. Наприклад, у Декларації про державний суверенітет України відомий конституційний принцип подається як «розподіл державної влади», а в Конституції України – як «поділ державної влади». Також розрізняють «недоторканність» (конституційно-правовий термін) і недоторканість (синонім фізичної незайманості). У первісному тексті Акта проголошення незалежності України помилково, а з часом (до підписання чи після підписання) документ підчистили без жодних застережень. Після 28 червня 1996 р. над мовно-термінологічним редагуванням тексту Конституції, яка вже формально набрала чинності, працювала близько тижня спеціальна група з працівників апарату Верховної Ради України і членів та редакторів Української комісії з питань правничої термінології при Президенті України, що було недопустимим.

Червоною лінією доповіді *«До питання про предмет і завдання правової політології»* завідувачки відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, члена-кореспондента НАПрН України, І. О. Кресіної проходить думка, що в сучасних умовах дедалі виразнішого синтезу наукового знання й інтеграції різних наукових напрямів посилюється потреба в об'єднанні зусиль політологів і юристів задля комплексного осмислення тих явищ і процесів, які відбуваються в політико-правовій дійсності, приведенні методології політико-правових досліджень.

Нині має сформуватися комплексна галузь знань. Правова політологія має поєднати в своєму об'єкті політичну систему держави із постійно змінюваними уявленнями про місце і роль позаправових (таких, які не можливо ідентифіку-

вати юридичними методами) чинників впливу на державу, внести чіткі критерії та ознаки в ті правові механізми, що містять значний елемент політологічного, регламентувати діяльність специфічних суб'єктів політико-правової системи (етнічні, релігійні групи, територіальні громади) та інститутів громадянського суспільства.

Правова політологія покликана охоплювати широке коло питань державно-правового будівництва. Водночас специфікою правової політології є те, що вона орієнтується на дослідження політологічної складової права, вивчаючи соціально-політичні умови реалізації права, вплив політичних явищ і процесів на створення й функціонування правових норм. Її цікавить право не як сукупність певних норм, їх природа і характер, а насамперед як політологічна зумовленість права всією системою суспільно-політичних чинників, механізм його дії та ефективність у регулюванні політичних відносин.

У доповіді *«Реформа територіальної організації влади у сфері земельних відносин як напрям модернізації держави»* провідний науковий співробітник відділу проблем аграрного, земельного, екологічного та космічного права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, член-кореспондент НАПрН України П. Ф. Кулинич відзначив, що адміністративно-територіальна реформа та реформа місцевого самоврядування є важливим напрямом модернізації держави.

Реформа територіальної організації влади у сфері земельних відносин здійснюється з метою децентралізації владних повноважень та включає два напрями. Перший із них полягає у передачі більшості земель державної власності у власність територіальних громад не тільки в межах (що вже здійснено), а й за межами населених пунктів.

Другий напрям реформи територіальної влади у сфері земельних відносин передбачає проведення перерозподілу земельних повноважень органів державної влади з передачею значної частини з них територіальним громадам в особі створених ними органів самоврядування. Зазначений перерозподіл здійснюватиметься на основі принципів місцевого самоврядування, які визначені Європейською хартією місцевого самоврядування, зокрема на основі принципу повсюдності місцевого самоврядування, який поширює повноваження цих органів на землі в межах і за межами населених пунктів, та принципу субсидіарності, який проголошує, що органи місцевого самоврядування мають вирішувати всі питання місцевого життя, крім тих, які вони не можуть виконувати з об'єктивних причин і які передаються на вирішення органам державної влади.

Доповідач також наголосив на ризику розвитку корупції під час здійснення реформи саме земельної корупції та необхідності її упередження через прийняття якісного законодавства, спрямованого на її недопущення.

Доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України В. О. Антонов у своїй доповіді *«Держава та її безпека»* зробив акцент на тому, що виникнення і ствердження України як демократичної, незалежної та суверенної держави пов'язане насамперед із забезпеченням її національної безпеки. Сучасні виклики та загрози зумовили кардинальну трансформацію світового економічного і соціального порядку, що супроводжується зміною політичних конфігурацій. На тлі посилення сучасних загроз і зростання нестабільності в світі постають нові виклики міжнародній безпеці у сировинній, енергетичній, фінансовій, інформаційній, екологічній, продовольчій сферах.

Росія окупувала частину території України – Автономну Республіку Крим і місто Севастополь, розв'язала воєнну агресію на сході України та намагається зруйнувати єдність демократичного світу, ревізувати світовий порядок. Він також наголосив на існуванні цілого комплексу внутрішніх загроз для національної безпеки та ролі науки у забезпеченні національної безпеки.

Динаміка й масштаби змін у сучасному світі диктують необхідність напрацювання науково-правової проблематики національної безпеки. Загалом у вітчизняній тим чи іншим аспектам національної безпеки. Але протягом тривалого часу у теорії держави і права та конституційному праві проблема національної безпеки комплексно не досліджувалася, не стала об'єктом спеціального вивчення, що ускладнює її цілісне сприйняття й вивчення як системного феномена.

Зусилля науки мають бути спрямовані на забезпечення розробки якісних Стратегії національної безпеки України і Воєнної доктрини України та інших доктрин, концепцій і програм як основ для напрацювання цільових настанов та керівних принципів воєнного будівництва системи забезпечення національної безпеки, а також визначення напрямів діяльності органів державної влади в конкретній обстановці з метою своєчасного виявлення, відвернення і нейтралізації реальних та потенційних загроз національним інтересам України.

Своєю чергою В.І.Олещенко, кандидат географічних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права імені В.М.Корецького НАН України, у своїй доповіді *«Юридична наука і державотворчий процес»* спинився на темі забезпечення ефективної участі юридичної науки в державотворчому процесі в Україні. За його словами, одним із найважливіших факторів успішного вирішення усіх тих завдань державотворчого процесу є наявність у державі належних правових умов для розвитку як юридичної думки, так і науково-технічної діяльності в цілому.

Наука, особливо у сучасних умовах активного утвердження глобалізаційних тенденцій, є світовим феноменом. Однак навіть за цих обставин, наука, як фундаментальна, що і прикладна, що розвивається в кожній із держав, все одно залишається одним із найважливіших факторів сталого розвитку відповідних країн, утвердження їх конкурентоспроможності на світовому рівні, забезпечення національної безпеки та державного суверенітету, належного рівня життя людей. Держави можуть існувати лише за умови наявності в них власної потужної національної науки, яка зможе і покликана забезпечити необхідні умови для державотворчого процесу.

У системі законодавчого регулювання в цій сфері особливе місце має зайняти спеціальний Закон «Про Національну академію наук України». Потреба в такому законі, його основні положення вже багато років з урахуванням зарубіжного та вітчизняного досвіду напрацьовувалися й обґрунтовувалися в Інституті держави і права імені В.М.Корецького НАН України. При розробленні законопроекту ставилася мета сформувати сучасні правові основи для подальшої діяльності НАН України, врегулювавши при цьому на рівні закону лише ті питання, що стосуються завдань академії як вищої державної наукової організації та порядку їх реалізації, не обмежуючи при цьому самоврядності академії, її наукових установ.

Виходячи зі статусу академії як вищої наукової організації, розробники намагалися визначити й закріпити законом механізми реалізації цього статусу,

забезпечення науково обґрунтованого, сталого розвитку України. Значна увага приділяється також забезпеченню утвердження демократичних засад управління НАН України при вирішенні усіх інших питань, пов'язаних із діяльністю академії, її наукових установ, підприємств та інших структур.

Особлива увага була прикута й до питань взаємодії та співпраці НАН України з виробництвом, системою освіти, з громадськістю, забезпечення прозорості в діяльності установи, насамперед у сфері використання бюджетних коштів.

Національна академія наук України завжди була визнаним світом осередком вищого інтелекту та організованості, здатності вирішувати складні завдання. Вона і зараз має необхідні для цього можливості, у тому числі й для розроблення дієвих пропозицій щодо вдосконалення правового забезпечення наукової й науково-технічної діяльності зокрема та розвитку ефективних держави і права загалом.

Круглий стіл завершився прийняттям рекомендацій для органів державної влади, управлінців, науковців та вчених-педагогів щодо посилення їх роботи на ниві державотворення і правотворення в Україні.

Н. Р. МАЛИШЕВА,

*доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України,*

О. О. МАЛИШЕВ,

кандидат юридичних наук

ПРО МІСІЮ ТА МІСІОНЕРІВ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОЇ ДУМКИ

Торік побачила світ книга нашого поважного колеги доктора юридичних наук, професора Віктора Івановича Акуленка. Праця має непересічну назву – «Науково-публіцистичні етюди до портрета професора Володимира Денисова в енциклопедичному інтер'єрі»*. Видання формально приурочене до 70-річчя Інституту держави і права імені В.М.Корецького НАН України, але, мабуть, не менш важливою його підставою є завершення вельми складної багаторічної праці з підготовки та видання «Енциклопедії міжнародного права» – монументальної тритомної книги, що не має аналогів в усій Східній Європі.

Власне, сама праця В.І.Акуленка у чомусь є спробою рецензії на енциклопедію, але не від незалежного оглядача, а від безпосереднього учасника і палкого симпатика творення цього монументу української міжнародно-правової думки.

Зумисне позбавлена претензії на наукову довершеність скромна форма етюдів, відмова від чіткої структури та наголос на публіцистичному характері праці по-своєму загострюють інтерпретаційну палкість нас як читачів, а тим паче – рецензентів. Неможливо не перейнятися притягальністю твору та обійтися без пошуків його прихованих сенсів і символів.

Певна антитрендовість етюдів з позиції звичних нам мемуарних та оглядових праць не видається удаваною, як це є характерним для сучасних постмодерністських

*Акуленко В. І. Науково-публіцистичні етюди до портрета професора Володимира Денисова в енциклопедичному інтер'єрі: до 70-річчя Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України (1949–2019). Одеса: Фенікс, 2020. 74 с. .